

Birinci Dünya Savaşı Arifesinde Etiyopya'da Türk Diplomasisi ve Ahmet Mazhar Bey'in İstanbul'a Raporları

Zafer Çınar* - Haşim Koç**

Öz

Etiyopya'nın en doğusunda yer alan Harar şehri 19. yüzyılda Hint ticaret yolunun Aden Körfezi'ne girdikten sonra, deniz yolundan ayrılıp Afrika içlerine doğru giden rotadaki en önemli duraklarından biriydi. Vaktiyle Etiyopya'nın en büyük eyaleti iken günümüzde en küçük eyaleti konumunda bulunan Harar, Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarında bölgede önemli bir rol oynamış ve dönemin büyük devletlerini tedirgin edecek derecede hareketlilik gösteren bir yer olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu, 19. yüzyılın sonuna doğru etkinliğini yitirdiği Habeş Eyaleti'nin yanı başındaki Harar bölgesine 20. yüzyılın başındaki gelişmelerden ötürü kayıtsız kalamamış ve 1912'de Harar'a bir şehbender tayin etmişti. 1912'de Osmanlı Devleti'nin ulaşımın kolaylığı ve bölgedeki Yemenli, Suriyeli ve Ermeni Osmanlı tebaası, nüfusun mevcudiyetinden dolayı başkent Addis Ababa'ya değil de Harar kentine konsolosluk açmış olması manidardır. Harar'da şehbenderliği kuran Necib Hac Bey'in kısa süre sonra vefat etmesi üzerine yerine Bâb-ı Âlî Tercüme Odası'ndan Ahmet Mazhar Bey'in atandığını görmekteyiz.

Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Harar'da Fransız ve İtalyan konsoloslukları da bulunmaktadır. Ahmet Mazhar Bey'in Fransız kontrolündeki Cibuti ve İngiliz kontrolündeki Somali bölgeleri ile bölgesel çekişmeler ya-

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE, zinar2000@gmail.com ORCID: 0009-0008-8615-409X.
DOI: 10.37879/978-975-17-4790-7.2025.255

** Doktora Öğrencisi, Göttingen Georg-August-Üniversitesi Felsefe Fakültesi, Tarih Bölümü, Ankara/TÜRKİYE, hasimkoc@gmail.com ORCID: 0000-0002-8669-0510.
DOI: 10.37879/978-975-17-4790-7.2025.255

şayan Etiyopya yönetiminin durumu ve Avrupalı devletlerin elçi ve konso-loslarının bu bölgesel gerilimlerdeki hareketliliklerini İstanbul'a raporladığını arşiv belgeleri üzerinden görebilmekteyiz. Bu çalışmada Ahmet Mazhar Bey'in sunduğu bazı raporlarla, Roma ve Berlin'den bölge hakkında yazılmış olan bazı raporların içeriklerini karşılaştırarak diplomatik açıdan değerlendirilmesi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Etiyopya, Ahmet Mazhar Bey, Harar, Şehbender, Diplomatik Raporlar.

Giriş

Günümüz Etiyopya'sının en doğusunda yer alan Harar şehri, kimi kaynaklarda İslam'ın dördüncü kutsal kenti diye geçer.¹ 5 ana kapısı, 99 adet cami, tekke ve türbesi ile 10. ve 11. yüzyıldan bu yana varlığını sürdüren, UNESCO tarafından kültür mirası listesine alınmış alçak sur duvarları ile sıra dışı bir kenttir.

Harar ve bölgesi hem Kızıldeniz hem de Aden Körfezi'ne yakınlığından ötürü deniz yollarına hâkimiyet sağlamakta stratejik bir öneme sahiptir. Bu önem dönemin kolonyalist devletleri açısından da bilinmekteydi. Harar, nüfus itibariyle Habeşistan'ın dünyaya açıldığı bölgedir ve stratejik olarak da liman bölgesinden Afrika'nın içlerine doğru gerçekleşecek hareketlerde yüksek ve korunaklı bir konumda bulunur. Ayrıca kolonyalist güçlere karşı gelebilecek bir direniş gücü için de hem su kaynakları hem verimli topraklarının sağladığı lojistik imkânları itibariyle Düvel-i Muazzama'nın bu bölge ve civarında etkili ve takipte olmasını zorunlu kılmaktaydı. Nitekim ele alacağımız raporlar içerisinde Harar ve civarında o dönemde İngiltere, Fransa, İtalya ve Almanya'nın yoğun faaliyetleri olduğu görülmektedir. Bahsi geçecek olan Birinci Dünya Savaşı'ndan yirmi sene kadar evvel de bölgede Avrupalı devletlerin iş birliği ve hatta çekişmeleri gözlemlenmektedir. Örneğin 1890'ların ortasında İtalya'nın bölgeyi kolonize etme teşebbüsleri esnasında İtalyanların, "Fransız ajanlarının Kral II. Menelik'i Fransız mandasına almayı ve İtalya'ya karşı korumayı" teklif ettiklerine dair raporların ele geçirdiği; bir süre sonra İtalyanların başta Harar olmak üzere İngiltere ile Fransa arasında hatta Rusya'nın da içinde yer aldığı bazı gizli anlaşmalar yapmış olduklarından ve Harar'ı Fransa'ya bırakmak istediklerinden şüp-

1 Patrick Desplat, "The Making of a 'Harari' City in Ethiopia: Constructing and Contesting Saintly Places", *Harar, Dimensions of Locality*, ed. Georg Stauth, Samuli Schielke, Transcript Publishing, Bielefeld 2008, s.149

helendikleri kaynaklarda belirtilmektedir. Bu dönemde bölgeyi takip eden elçilikler arası görüşmeler henüz Kahire üzerinden gerçekleşmekteydi. Örneğin İtalyanların kolonyalist emellerine dair şüphelerini gidermek ve teskin etmek amacıyla İngiltere'nin Kahire temsilcisi Lord Cromer'in (Evelyn Baring) Kahire'deki İtalyan meslektaşına "Habeşistan'ın kontrol edilmesine dair İngiltere'nin İtalya'yı desteklediği ve endişe etmemeleri gerektiği" yönünde açıklamalarda bulunduğu görülmektedir.² Bu dönemde bölgeye dair Kahire daha merkezî bir diplomatik çekişme alanı olarak görülse de 1889'da Addis Ababa'nın başkent ilan edilmesinden bir süre sonra Avrupalı devletler Addis Ababa'da yeni elçilikler, Harar'da ise fahri ya da resmî viskonsolosluk (vice consul) denilen elçiliğe bağlı yardımcı konsolosluklar kuracaklardı.

Harar ve Osmanlı İmparatorluğu İlişkisi

16. yüzyılın ortasında Kızıldeniz'in güneyinde her iki yakada da fetihler gerçekleştiren ve Portekizlilere karşı mücadele yürüten ve Osmanlı tarihinde önemli bir yeri olan Özdemiş Paşa, 1554 yılında 10 bin kişiyle Sevâkin Adası ve batı yakasındaki Masavva Limanı'nı ele geçirmiş ve böylece 1555 tarihinde Habeş Beylerbeyliği Sevâkin'de kurulmuştu. Osmanlı'nın desteğiyle, Portekizlilerin ve Afrika'daki kabilelerin saldırılarına maruz kalan bölge Müslümanları hayatîyetlerini sürdürmüş³ ve Harar Emirliği mahalli bir güç olarak XIX. yüzyıla dek varlığını devam ettirmişti.⁴ 19. yüzyılda kolonyalist güçlerin Afrika Kıtası'nın farklı bölgelerinde işgal faaliyetleri başlatmaları, Habeşistan topraklarını da etkiledi. İtalyan, İngiliz ve Fransız güçleri de buraya taarruz etti. Bu yeni gelişmeler karşısında Osmanlı İmparatorluğu merkeze çok uzak kalan bu bölgeyi kontrol etmekte zorlanmaya başlamış ve Masavva'nın idaresini 1866 yılında Mısır Hıdivlığına havale etmişti. Kızıldeniz'in batı kıyısının idaresini

2 Marcus, Harold G., "A Background to Direct British Diplomatic Involvement in Ethiopia, 1894-1896", *Journal of Ethiopian Studies*, C 2/S. 1, 1963, s. 123.

3 Emeri van Donzel, "The Turks of Habeş Eyaleti in a Yemenite Source, 1650", *CIÉPO: Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi VII. Sempozyumu Bildirileri*, haz. Jean-Louis Bacqué-Grammont-İlber Ortaylı-Emeri van Donzel, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1994, s. 309-315. Donzel, Türklerin özellikle Masavva limanında hâkimiyetlerini devam ettirdiklerini vurgular. 18. yüzyıldaki Habeş Eyaleti yöneticilerini inceleyen bir çalışma için bk. Mehmet İnbaşı, "XVIII. Yüzyılda Habeş Eyaleti ve İdarecileri", *XVII. Türk Tarih Kongresi. Ankara-15-17 Eylül 2014, Kongreye Sunulan Bildiriler, IV. Cilt, II. Kısım: Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2018, s. 713-730.

4 Ahmet Kavas, "Osmanlı Devleti'nin Müslüman Harar Emirliği'yle Münasebetleri ve Hristiyan Habeşistan (Etiyopya) İmparatorluğu ile Yakınlaşmasına Tepkisi", *Pax Ottomana: Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*, ed. Kemal Çiçek. SOTA-Yeni Türkiye, Haarlem-Ankara 2001, s. 448.

elinde tutan Hıdivlik, yaklaşık 10 yıl kadar sonra Habeşistan'daki iç durumlardan olumsuz etkilenen Harar'daki Müslüman emirliğinden gelen yardım talebi üzerine Mehmed Rauf Paşa komutasındaki birliklerini buraya havale etmişti. Rauf Paşa'nın birlikleri Harar'a girerek 11 Ekim 1875'te idareyi ele geçirdiler. Ardından Hıdiv İsmail Paşa, Uganda'ya kadar sınırları genişletti ve burada *Hattıistivâ* isimli bir vilayet kurdu. Bu bölge Osmanlı'nın Doğu Afrika'da ulaştığı en geniş sınırları içeriyordu.⁵

Harar Başşehbendirliği'nin Kurulması

Osmanlı Devleti 16. yüzyıldan itibaren irtibatla olduğu ve 19. yüzyılın sonuna doğru etkinliğini yitirdiği Habeş Eyaleti'nin yanı başındaki Harar bölgesine⁶ 20. yüzyılın başındaki gelişmelerden ötürü kayıtsız kalamamış ve 1912'de Harar'a bir şehbender tayin etmişti. Bu tarihten öncesinde 1875'te Hıdiv İsmail Paşa'nın Harar ve civarını kontrol altına alması üzerine Osmanlı İmparatorluğu bölge ile dolaylı olarak irtibat kurmuş sayılıyordu.⁷ Hıdivliğin bölgeden 1885'te çekilmesi ile Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgeyle irtibatı kopmuş gibi görülsede bu tarihten hemen sonra cereyan eden Etiyopya-Sudan Savaşı ve ardından baş gösteren Etiyopya-İtalya Savaşlarının II. Abdülhamid tarafından yakından takip edildiği ve Etiyopya yönetimi ile diplomatik ilişkiler kurulduğu görülmektedir.⁸ 1896 yılında Adova (Adwa/Adua) Savaşı'nda⁹ İtalyanları¹⁰ yenen Habeşistan Kralı II. Menelik, bu sayede ülkesinin bağımsızlığını pekiştirirken bir taraftan da Osmanlı ile olan ilişkilerini geliştirmek istemişti. Nitekim bu savaştan bir yıl sonra Kral II. Menelik tarafından İstanbul'a bir

5 Kavas, agm., s. 452. Habeş Eyaleti ve Sudan ile alakalı Osmanlı arşivindeki belgelerin derlendiği bir çalışma için bk. *Osmanlı İdaresinde Sudan*, yay. haz. Recep Karacakaya-Ali Osman Çınar vd., Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul 2013.

6 Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1996, s.22-26 ve aynı yazarın "Osmanlıların Habeşistan Siyaseti: 1554-1560", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, C XV/S. 20, 1965, s. 39-54.

7 Sinan Çakar, "Habeşistan İmparatoru II. Menelik'in Silah Taciri: Serkez Terziyan (1868-1915)", *MUTAD*, S. VII, 2020, s. 291.

8 Fatma Yıldız, "The Ottoman Empire as an External Actor and its Effect on Politics in Ethiopia from Emperor Tewodros to King Iyasu V", *Africana-Inönü Üniversitesi Uluslararası Afrika Araştırmaları Dergisi*, S. 1, 2021, s. 173-192.

9 John Dunn, "For God, Emperor, and Country! The Evolution of Ethiopia's Nineteenth-Century Army", *War in History*, C 1/S. 3, 1994, s. 249-277.

10 İtalyanların 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başlarında Kızıldeniz'in iki yakasındaki faaliyetlerini inceleyen bir çalışma için Nicola Melis, "Some Italian Reports on the Red Sea and its Rivalry with the Ottomans (1899-1902)", *Uluslararası Afrika'da Türkler Sempozyumu: Bildiriler*, haz. Ayşenur Şenel-Şükrü Çavuş, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2020, s. 243-264.

heyet gönderilmiş ve görüşmelerde Habeşistan ve Osmanlı Devleti arasında sürekli ilişkilerin tesis edilmesi gündeme gelmişti.¹¹ 1904 yılında ise Osmanlı Devleti, Sâdık el-Müeyyed Paşa öncülüğünde bir elçilik heyetini dostluk bağıını kuvvetlendirecek hayli yüklü hediyelerle Habeşistan Kralı II. Menelik'e, Addis Ababa'ya göndermişti.¹² Lakin II. Abdülhamid Dönemi'nde, tam da 19. yüzyılın son yıllarına rastlayan bir zamanda bir yandan Girit ayaklanması ve sonrasındaki süreç, bir yandan Alman İmparatoru Wilhelm'in İstanbul'u ziyareti, Bağdat demiryolu hattı meselesi, bir süre sonra Hicaz demiryolu projesinin adımlarının atılması, Balkanlarda yeni ayaklanma teşebbüsleri gibi birçok gelişme, sorun ve durumdan ötürü Osmanlı-Etiyopya ilişkilerini güçlendirecek somut adımlar atılamamıştı. Bu duruma dair bir istisna olarak Kudüs'teki Deyrüssultan Manastırı meselesi zikredilebilir fakat bunun ötesinde ticari bir anlaşma, askerî anlaşma, müttefiklik vb. herhangi bir gelişme ya da teşebbüs görülememiştir.¹³

Harar ve Cibuti Limanı arasındaki bölgede yer alan Dire Dawa ve Somali bölgesinde kalan Jigjiga şehirlerinde 19. yüzyıldan itibaren bilhassa ticaretle uğraşan Anadolu ve Suriyeli Ermeni¹⁴ ve Yemenli Arap asıllı Osmanlı vatandaşlarının varlığını arşiv belgelerinden görülebilmekte, bu vatandaşlara dair belgelere sıklıkla rastlanmaktadır.¹⁵

11 Musa Kılıç, "Filipinler ve Habeşistan'da İlk Daimi Osmanlı Temsilcisi: Manila ve Harar Başşehbenderi Necib Hac Bey (1871-1913)", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C 23/S. 2, 2022, s. 345-356, s. 349.

12 Sadık el-Müeyyed, *Habeş Seyahatnamesi 1904*, der. Mustafa Baydemir, Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999, s. 65. 1322 (1904-5) yılında İkdam Matbaası'ndan Osmanlıca olarak basılan seyahatname, *İkdam* gazetesinde de tefrika hâlinde yayımlanmıştır. Osmanlılarla Etiyopya arasındaki ilişkilerin başlangıcından II. Abdülhamid Dönemi'nin sonuna dek inceleyen bir çalışma için bk. Adem Nigusu-Yimer, Belay Beyene Chekole, "Ethiopia's Relation with the Ottomans: From Hostility to Understanding", *Kadim*, S. 3, Nisan 2022, s. 53-76, doi.org/10.54462/kadim.1039019, son erişim tarihi: 22.05.2022.

13 İlhami Yurdakul, "Kudüs Deyrüssultan Manastırı'nda Habeşlilerin ve Mısır Kiptilerinin Dinî-Siyasî Nüfuz Mücadelesi", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C 1/S. 1, 2016, s. 198-237.

14 Bu dönemde önce Mısır'da ardından Habeşistan'da Ermeni nüfusunun artmasının çeşitli nedenleri vardı. Bunlardan biri de Mısır Hıdivliği'nin, Mehmet Rauf Paşa komutasındaki orduyla Harar bölgesini kontrol altına almasıydı. Bu orduda yer alan Ermeniler, daha sonra Mısır ve Anadolu'daki tanıdıklarını davet ederek bölgedeki Ermeni nüfusunun artmasına katkıda bulunmuşlardı. Örneğin bunlardan biri de imparator Menelik'in silah tüccarlığını yapacak olan Serkiz Terziyan idi. Çakar, agm., s. 290-291.

15 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezareti Teşri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu Muamelat (DH.TMIK.M), 130/19/4, 23 Ca 1320 / 28 Ağustos 1902; BOA, Hariciye Nezareti Umur-ı Hukukiye-i Muhtalita

1908 yılına gelindiğine Habeşistan'da bulunan Osmanlı ahalisi payitahta serzenişte bulunan bir mesaj göndermiştir. O dönemde Abissina olarak adlandırılan Habeş memleketinde ticaret yapan Osmanlı vatandaşı tüccarların, 84 kişilik bir imza listesiyle İstanbul'a başvurarak Habeşistan'a acilen bir elçilik veya konsolosluk açılmasını talep ettikleri görülmektedir. Bu talepler sonucunda Osmanlı yönetimi en hızlı çözümü müttefik Almanya'nın Addis Ababa'daki elçiliğini Habeşistan'daki Osmanlı nüfusu için de resmî işlemleri yapmaya haiz bir elçilik olarak tanıtmakta bulmuştur.¹⁶

Bununla beraber Alman elçiliğine verilen yetkilendirmeye karşın Habeşistan'daki Osmanlı tebaasının talepleri son bulmamıştı ve bir şehbenderlik açılması hususunda başkente yapılan baskılar sonuç verecek, İstanbul'da yapılan değerlendirme sonucunda Rumi 1326 (1910/11) bütçesinde Harar'da bir Osmanlı şehbenderliği için maaş ve tahsisatın ayrıldığı görülecekti.¹⁷ Karar süreciyle alakalı net bir bilgi olmamasına karşın iki yıl boş duran şehbenderlik kadrosuna 1912 yılının başlarında kapanacak olan Filipinler Manila Başşehbenderliği'nden Başşehbenderlik pozisyonunda bulunan Suriye asıllı bir Maruni Ortodoks olan Necib Hac Bey'in tayinine¹⁸ karar verilecekti.¹⁹ İyi öğrenim görmüş ve bir çok dil bilen Necib Hac Bey Filipinlerden Harar'a gelerek Osmanlı Devleti adına bölgedeki ilk önemli adımı atmış olan mühim bir tarihî şahsiyeti.²⁰

Necib Hac Bey'in Kısa Süren Harar Görevi

Kılıç'ın çalışmasında²¹ hayatını özetlediği ilk temsilci Başşehbender Necib Hac Bey'in Harar'daki serüveni ne yazık ki kısa sürecek ve Başşehbender

Müdiriyeti (HR. UHM), 166/59, 13 Haziran 1914.; BOA, Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Evrakı (A. MKT. MHM) 544/16, 18 Z 1315, 10 Mayıs 1898; BOA, HR, Londra Sefareti (SFR.3), 597/20, 24 Eylül 1909.

16 BOA, Yıldız Hususi Maruzat, (Y.A. HUS), 518/72, 22 M 1326, 25 Şubat 1908.

17 20 Ocak 1910 tarihli Habeşistan'a konsolosluk açılması önerisi için bk. BOA, Hariciye Hukuk Müşavirliği İstişare Odası (HR. HMŞ. İŞO), 53/11/4,

18 BOA, Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), 4009/300629, 9 Ra 1330 / 27 Şubat 1912, Necib Hac Bey'in görevlendirildiği bu belgenin görseli için bk. Ek-2. Ayrıca BOA, İrade Hariciye (İ. HR), 428/37, 19 Ra 1330 / 8 Mart 1913.

19 Kılıç, agm., s.352.

20 BOA, Hariciye Sicill-i Ahval İdare-i Umumiyesi Müdüriyeti, (HR. SAİD) 22/8, 7 Z 1327 / 20 Aralık 1909.

21 Kılıç, agm., s. 349.

dört aylık görev süresi sonrasında, 16 Mart 1913 tarihinde, sebebi bilinemeyen bir hastalıktan ötürü hayatını kaybedecekti.²² Harar'da şehbenderliği kuran Necib Hac Bey'in bu beklenmedik vefatı üzerine İstanbul'da yapılan değerlendirme sonucu yeni bir şehbenderin tayini üzerinde düşünülmüş ve fakat bu defa sahadan, konsolosluk tecrübesi olan biri yerine merkezden bürokrasi ve diplomasinin keşiştiği yer olan Hariciye Nezaretinden birinin görevlendirilmesine karar verilmişti. Necib Bey'den sonra 8 Nisan 1913'te, Bab-ı Ali Tercüme Odası'nda yetmişmiş ve burada müdürlüğe kadar yükselmiş olan Ahmet Mazhar Bey Harar'ın yeni şehbenderi olarak atanmıştı.²³

Ahmet Mazhar Bey'in Başşehbenderliği

Mazhar Bey'in göreve başladığı sırada Etiyopya tahtında İtalyanlara karşı 1895'teki büyük zaferi kazanmış olan İmparator II. Menelik bulunuyordu. İmparator Habeşistan ve havalisinin önde gelen Gondar, Shoa, Wello, Gojjam gibi yerel hanedanlarının kızlarıyla çeşitli evlilikler yapmış fakat üç evlilik sonunda ölümle ve beklenmedik sağlık sorunlarıyla sonuçlanan birkaç varis doğumundan sonra tahtı bırakabileceği bir oğul edinememişti.²⁴ II. Menelik Aralık 1913'te hayatını kaybedince yerine henüz kendisi hayatta iken 13 Mayıs 1909'da tahta varis tayin ettiği²⁵ torunu Lij İyasu'nun geçmesi kararlaştırıldı fakat Ahmed Mazhar Bey ile yakın ilişkiler kuracak olan Lij İyasu hiçbir zaman taç giyemeyecek ve tam olarak kral ilan edilemeyecek, hatta bundan ötürü ileride *Tahtsız Kral* olarak anılacaktı.

Ahmed Mazhar Bey Etiyopya'da yönetim sorununun ortaya çıkışından kısa bir süre önce gelmişti Harar'a. Fakat daha da önemlisi Birinci Dünya Savaşı'nın tam arifesiydi bu dönem. Etiyopya, kısa süre sonra başlayacak olan bu savaşın baş aktörleri için Afrika'nın diğer yerlerinden farklıydı. Etiyopya,

22 Bir Fransız doktor olan Dr. Brunati tarafından tedavi edilmeye çalışılan Necib el-Hac Bey'in Harar'da gördüğü tedavi ve ölümüne dair açıklamayı Harar Katolik kilisesi rahibi Andre Jarosseau'nun raporunda görmekteyiz. BOA, HR. UHM, 144/3/24-25-26, 10 Nisan 1913.

23 BOA, BEO, 4161/312059, 1 Ca 1331 / 8 Nisan 1913. Belgenin görseli için bk. Ek-3.

24 Heran-Sereke Brhan, "Like Adding Water to Milk": Marriage and Politics in Nineteenth-Century Ethiopia", *The International Journal of African Historical Studies*, C 38/S. 1, 2005, s. 49-77, özellikle de s. 63-70.

25 Jan Záhorský, "Iyasu V of Ethiopia (1913–1916): Perilous Traitor or a True Modernizer?", *Acta Faculty of Philosophy of the University of West Bohemia in Pilsen*, S. 2, 2013, s. 124-136, s. 128.

Almanya ve Avusturya'dan çeşitli toprak ve silah satın alımları yapmıştı.²⁶ Tam da dünya savaşı öncesinde bu gücü nasıl kullanacağına dair Batı dünyası için soru işaretleri barındırıyordu. Diğer bir soru işareti de Etiyopya savaşın bir parçası olursa Kızıldeniz'de sömürge topraklarından gelip giden gemilerin rotalarının değişip değişmeyeceği meselesiydi.

Mazhar Bey'in Göreve Başladıktan Sonraki İcraatları ve Raporları

Mazhar Bey'in göreve başladıktan sonra ilk icraatı bölgeyi, coğrafyayı, kabileleri, Müslüman ahaliyi tanımak, sosyal ilişkileri ve yerel dengeleri anlamaya çalışmak olmuştur. Tüm bunlarla beraber bölgeye dair evvelden beri Yemen üzerinden yürütülen istihbarat çalışmaları da şehbenderliğin görevleri arasında yer alıyordu.²⁷ Henüz erken bir tarihte 25 Kasım 1913'te Payitaht'a gönderilen bir istihbarat raporu dikkat çekmektedir. Bu rapora göre Harar'ın şarkında ve İngiliz Somalisi hududu üzerinde bulunan *Çig Çiga* (günümüzde Jigjiga) namındaki Habeş şehri kaymakamı olup bilhassa İngilizlerin sıkı iş birlikçisi olduğu bilinen ve Devlet-i Aliyye Şehbenderliği'ne karşı hayli "bigane" olarak nitelendirilmiş olan Abdullah Taha ismindeki Yemenli'nin, Harar'a gelerek İngiliz konsolosu ile uzun görüşmelerde bulunduğu ve o dönemde Jigjiga'nın bağlı olduğu Harar Valisi'nden beş ay için izin isteyerek ve şehbenderlikten mürur tezkeresi almayarak²⁸, gizlice Zeyla liman kenti yoluyla Yemen'e ulaştığı ve evvela Aden'e geçip oradan Yemen'e giderek kara yoluyla Hicaz'a kadar gideceği tahkik olunarak anlaşıldığı ve bu seyahatin alelaide bir sıra ve hac için düzenlenmiş olması mümkün olmakla beraber sonraki günlerde İngiltere'nin Umman sahil kuvvetleri ile birlikte icraat göstermeye başladığı ve kaymakamın İngilizlere olan sıkı bağlılığına nazaran durumunun takibe devamının önemli olabileceği Habeşistan Başşehbenderliği'nden Hariciye Nezareti'ne arz edilmişti.²⁹

26 BOA, *HR, Siyasi Kısım (SYS)*, 2335/6, 20 Haziran 1914; ayrıca bk. Rudolf Agstner, "Lij Iyasu, the Austro-Hungarian Consul in Addis Abeba and the Cannon Deal of 1914", *The Life and Time of Lij Iyasu of Ethiopia: New Insights*, ed. Eloi Ficquet-Wolbert G. C. Smidt, LIT Verlag, Berlin vd. 2014, s. 115-120.

27 Yemen'de telgrafın gelişimini anlatan bir çalışma için bk. Diren Çakılcı, "Yemen'i Payitaht'a Bağlamak: Yemen Vilayeti Telgraf Şebekesi ve Bağlantı Hatları", *Türkiyat Mecmuası*, C 32/S. 1, 2022, s. 61-92.

28 Harar, Osmanlı topraklarına dâhil değilse de, kaymakamın Osmanlı toprağı olan Yemen'e gidecek olması nedeniyle yolculuk izni anlamına gelen mürur tezkeresi alması usulen zaruri görülmekteydi.

29 BOA, Dahiliye Nezareti Dahiliye Kalem-i Mahsus Evrakı (DH.KMS), 6/4, 29 Z 1331 / 29 Kasım 1913.

Kısa süre sonra 9 Aralık 1913'te ise şebhenderlikten bölgede bulunan Osmanlı vatandaşlarından 233 kişi için Habeşistan ve hareket alanlarında yer alan bölge ülkelerinde kullanabilecekleri üzere dönemin pasaportu hüviyetinde olan *Tabiyet İlmubaberi* çalışması gerçekleştirildiği görülmektedir.³⁰ Böyle bir çalışma sadece sıradan bir elçilik çalışması değildi; başka bir açıdan bakıldığında ilerleyen süreçte bölgedeki resmî ya da devlet için çalışan gayriresmî Osmanlı yetkililerinin de hareket kabiliyetlerini kolaylaştırmaktaydı. Nitekim ileride bahsedeceğimiz üzere Sahraaltı Batı Afrika'nın haberleşme süreci Harar-Yemen üzerinden cereyan ediyordu.

Ahmed Mazhar Bey'in göreve tayininden yaklaşık bir yıl sonra, Nisan 1914'te, kendisinin İstanbul'dan talebi üzerine yapılan durum değerlendirmesi sonucunda elçiliğin Harar'dan Addis Ababa'ya nakline karar verilmişti:

“Harar Başşebhenderliğinin Habeşistan'ın payitahtı olan Addis Ababa'ya nakli Habeşistan'da mukim tebaa-i Osmaniye'nin muhafaza-i hukuku nokta-i nazarından ve cihet-i adide-i saireden dolayı mucib-i fevâid olduğu mahall-i mezkur başşebhenderliğinden bittahrirat bildirilmiş ve işar vaki Nezaret-i acizece muvafık görülerek hakk-ı kazası bütün Habeşistan'a şamil olmak üzere Harar başşebhenderliğinin Addis Ababa'ya nakli ve başşebhender Mazhar Beyin dahi mahsusat-ı haliyesiyle mezkur başşebhenderliğe nakil suretiyle tayini tensib olmuş olmağla olvechile icrây-ı icabı için iktiza eden irade-i seniyye-i hifret-i padişahinin istihsaline delalet buyrulması babında emr-ü ferman hazret-i veliyyül-emrindir.³¹”

Belgelerden anlaşıldığı üzere, kararın arkasında, tren yolunun -henüz tam olarak Addis Ababa'ya varmış olmasa da- ciddi bir kısmını aşmış olması ve diğer elçiliklerin Addis Ababa'da bulunması, yalnızca Harar bölgesinde değil tüm Habeşistan'daki Osmanlı vatandaşlarına hizmet verilmesi gerektiği düşünceleri yatıyordu. Said Halim Paşa imzalı kararnamedeki baskın ifade ise tüm ülkeye yönelik faaliyet yürüten bir elçilik açılması için başkente geçilmesi gerekliliği idi. Durumu Ahmed Mazhar Bey'in aylar öncesinde Hazi-ran-Temmuz 1913'te İstanbul'a kendi el yazısı ile yazmış olduğu raporlarındaki izahatı daha da açıklığa kavuşturuyordu. Mazhar Bey, Almanya Addis Ababa Konsolos Vekili Mösyö Fransız Kaden'in Cibuti'den Harar'a dönüşte kendisini ziyaret ettiğini ve Addis Ababa Alman Elçiliğinden kendisine bir

30 BOA, Dahiliye Nezareti Sicill-i Nüfus Tahrirat Kalemi (DH.SN.THR), 47/26, 10 M 1332 / 9 Aralık 1913.

31 BOA, İ. HR, 433/72, 5 Ca 1332 / 1 Nisan 1914.

tahrirat gönderildiğini belirterek tahriratı bir bilgi ile paylaştığını belirtmektedir. Buna göre Mösyö Kaden Almanya Addis Ababa Elçiliği, Harar'daki Osmanlı Şehbenderliğinin kuruluşu üzerine artık Habeşistan'daki -Addis Ababa'da olsun olmasın- Osmanlı tebaası vatandaşların resmî işlemleri ile ilgilenemeyeceğini, Osmanlı vatandaşlarının elçilik işlerini yürütemeyeceğini, bu durumu Habeş Hükûmeti'ne de resmî olarak bildirdiklerini beyan etmiştir. Mazhar Bey bunun haricinde durumu teyit eder birkaç mektup aldığını, bunlardan Addis Ababa'da ticaretle uğraşan Ohannes Terziyan'ın mektubunda "Habeşistan'da bizi hangi elçilik temsil etmektedir?" sorusunu sorduğunu belirtmiş ve elçiliğin Addis Ababa'ya naklinin iyi olacağı önerisinde bulunmuştur.³² Vatandaşların ihtiyaçlarına yönelik ele alınan bu durum, Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı Elçiliği'nin Addis Ababa'da bulunan İngiltere, Fransa ve İtalya elçiliklerini de yakından takip etmesine vesile olacaktı.

Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesine hemen hemen 1,5 ay kadar bir süre varken Ahmed Mazhar Bey, 20 Haziran 1914'te önemli bir bilgi aktarıyordu. Addis Ababa Avusturya Fahri Konsolosu Karl Schwimmer³³ rehberliğinde Habeş Hükûmeti, Avusturya Hükûmeti ile anlaşarak eski sistem, kırk elli senelik 200 adet kadar Cebel Topu (Dağ Topu/Mountain Artillery) satın almıştı. Bu işin görüşmesi için Lij Iasu'nun yeğeninin Avusturya'ya gönderildiği ve hatta topları Cibuti'ye ulaştırdıkları, yalnızca henüz Addis Ababa'ya ve gerekli istihkam mevkillerine dağıtılmadıkları belirtilmektedir.³⁴ Bu durum aslında İtalya'nın pek de hoşuna gitmeyecekti çünkü savaşın he-

32 BOA, HR. HMŞ. İŞO, 81/3/7-8-9, 23 Nisan 1332 / 6 Mayıs 1914.

33 Karl Schwimmer aslında Avusturya vatandaşı, Yahudi bir silah tüccarıydı. İlk defa 1910'da gittiği Etiyopya'da silah ticareti üzerine gördüğü potansiyeli değerlendirmek için faaliyetlere girişmişti. Sonrasında Osmanlı Devleti hatta Cumhuriyet Türkiye'sinin de uyguladığı görülen, bir bölgedeki etkin bir ticaret adamının fahri konsolosluk yürütme adeti üzere Avusturya-Macaristan hükûmeti de bu yolu izleyerek Schwimmer'i fahri konsolos olarak seçecekti. Balazs Szelinger, *A Short History of the Ethiopian-Hungarian Relations*, Budapest, AHU Hungarian African Knowledge Database 2012, s.4.; aslına bakılırsa Etiyopya'ya Avrupalı güçler tarafından silah satışının daha önceleri de gerçekleştiğine dair örnekleri de mevcuttur. Nitekim tam bu dönemde Avusturya-Macaristan'a karşı tavrı alan İtalya'nın bizzat kendisi Etiyopya ile büyük çaplı silah ticareti anlaşmaları imzalamıştır. Örneğin bir diplomat olan Pietro Antonelli Kasım 1884'te kral Menelik ile 2 anlaşma imzalamış ve bunlara göre İtalya Etiyopya'ya ilk etapta 50 bin adet Remington tüfek ve bunlara uygun 10 milyon adet fişek; ikinci etapta 4000 adet Wetterly tüfek ve 400 bin adet fişek satacaktır. Richard Pankhurst, "Guns in Ethiopia", *Transition*, Indiana University Press, C 20, 1965, s.26-33, s. 20.

34 BOA, Hariciye Nezareti Siyasi Kısım (HR. SYS), 2335/6, 20 Haziran 1914.

men öncesinde Almanya ve Avusturya-Macaristan ile ittifak kararı almış olan İtalya, savaş çıkarsa kolonileştirmek için hedeflediği ve 1895'te başaramadığı işi tamamlamak üzere Etiyopya'yı işgal etmeyi planlıyordu. Hâlbuki İtalya'nın müttefiki olan bir devlet Etiyopya'ya silah satışı gerçekleştiriyordu. Bu durum bir süre sonra İtalya'nın Almanya ve Avusturya-Macaristan ile arasının açılmasındaki etmenlerden biri olacaktı. Mazhar Bey'in bu ittifak durumlarına dair bir yorum yapmadan durumu İstanbul'a bildirerek başkentte bazı ön bilgileri ulaştırdığı görülmektedir.

28 Temmuz 1914'te, Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'a savaş ilanından 10 gün sonra, Mazhar Bey'in İstanbul'a savaşın ilanı ve hızlıca Habeşistan'a yansması ile ilgili bilgi aktarımında bulunduğunu görüyoruz. Mazhar Bey, üç gündür Cibuti üzerinden Dire Dawa'ya varmış olan Fransız Konsolosu'na gelen telgraf haberlerinden; Avusturya Hükûmeti'nin Sırbistan'a ardından da Rusya'ya ilan-ı harb ettiği ve İngiltere, Fransa ve İsviçre'de seferberlik ve İsveç ve Norveç ile İtalya tarafından da tarafsızlık ilan edildiğinin anlaşılmış olduğunu belirtiyordu fakat bununla beraber belki de üstü kapalı bir serzenişle İstanbul'a yazdığı yazıda "Hükûmet-i seniyye ile diğer Balkan hükûmetlerinin vaziyeti hakkında bu ana kadar hiçbir haber vârid olmadığını" belirtiyordu. Durumun ciddiyetini gören Mazhar Bey "ahali-i Habeşkiye muharebe haberlerine karşı umumiyet itibariyle lâkayıddır" diyerek halkın henüz durumun ehemmiyetinin farkında olmadığını vurgulamıştır. O sırada henüz Harar'da bulunan Mazhar Bey raporunda "Harar'da ise "Hükûmet-i mahalliye cebel topçularına bazı talimler yaptırmak suretiyle ihtiyat ibraz etmek istiyor... Addis Ababa'dan henüz bir haber gelmedi" sözlerine "Habeşistan'ın dahi bu savaştan etkilenmesi ve müteessir olması mümkündür" ifadesini ekleyerek durumu bildirmektedir. Son olarak raporunda bölgedeki Müslüman ahalinin ve bilhassa ticaretle uğraşanların Osmanlı Devleti'nin böyle bir savaş durumunda hangi pozisyonda olacağını çok merak ettiklerini belirtmektedir.³⁵

12 Eylül ve 19 Eylül 1914 tarihlerinde ise Mazhar Bey en kapsamlı raporlarından birkaçını sunuyordu. Raporda evvela Etiyopyalıların, Somali sınır bölgesinde yer alan çoğunluğu Müslüman olan Somalili kabileler üzerine sert ve kanlı askerî operasyonlarından bahsedilmektedir.³⁶ Ogaden, Güney-

35 BOA, HR. SYS, 2335/7/1, 4 Ağustos 1914.

36 BOA, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Beşinci Şube (DH.EUM.5.Şb) 1/51/1, 28 L 1332 / 19 Eylül 1914.

doğu Etiyopya ile Somali arasında kalan bir sınır bölgesi olup bu bölgede yaşayanların çoğunluğu göçebe Müslümanlardı. Mazhar Bey'in raporlarında zaman zaman bahsettiği üzere Etiyopya Hükûmeti hem bu göçebe toplulukların Etiyopya topraklarına girmesine izin vermemek hem Müslüman grupların herhangi bir harekâta bulunması endişesinden dolayı önleyici tepki göstermek hem de Dünya Savaşı'nın patlak vermiş olduğu bir dönemde İngiltere başta olmak üzere düvel-i muazzamaya askerî hareketlilik kabiliyetinde olduğunu göstermek amacıyla operasyonlar düzenlemektedir.

Mazhar Bey rapordaki başka bir bilgide "bölgedeki reisü'l-meşayih'ten aldığım mahremane malumata göre" diye belirtip Habeş askerinin Ogaden ve Harar arasındaki bölgede bulunan Somalili Müslüman kabilelere karşı yürüttüğü ve haksızca yürütüldüğü düşünülen askerî operasyonlara karşı bütün kabilelerden temsilciler seçilerek bir heyet oluşturulduğunu, bu heyetin cizye hükmündeki vergilerini ödemek ve bu esnada durumlarına dair açıklamada bulunmak amacıyla yetkililerle görüşmek istediklerinde, beklendiğinin aksine hoş karşılanmadığını, görüşme taleplerinin kabul edilmediği ve hatta üzerlerine ateş açılarak kurşunla cevap verilmiş olduğunu ve dahi beraberinde bulundurdıkları tüm eşyaların zorla alındığını, gasp edildiklerini aktararak, Osmanlı elçiliğinin de kendilerine en azından siyaseten destek olmalarını rica etmektedir.³⁷

Mazhar Bey gerek Harar'da gerek Addis Ababa'da diğer elçiliklerin hareketliliklerini ve bu pozisyonlarda bulunan yetkililerin bilgilerini de olabildiğince İstanbul'a aktarmaya çalışmıştır. Eylül 1914'teki raporunda İtalya'nın Harar Konsolosu'nun değişiminden bahsetmektedir; "Şimdiye kadar Harar'da bulunup İtalya Konsolosluğu vazifesini de yürütmekte olan İtalya ordusu askerî doktorlarından Binbaşı *Mozetti* İtalya'ya dönüş emrini almış ve kendisinin yerine İtalya Hükûmeti'nin Aden Konsolosluğu görevinde bulunan Mösyö Sula tayin edilerek Harar'da göreve başlamıştır."³⁸

Kasım 1914'e ait Habeşistan'ın dâhili durumu hakkında başlıklı bir diğer raporda da İtilaf Devletleri'nin Etiyopya'yı nasıl yakından izledikleri ve bir

37 "Reisülmeşayih olan, Ogaden'den gelen deraviş yani Molla Abdullah Hasan askerinden veya anlardan kaçan muhacirinin bu defa da güya o savlete mukabeleten ve reayay-ı mutiayı muhafazaten hareket etmek isteyen asakir-i Habeşiyenin ayakları altında ve iki ateş ortasında ezildiklerini bilbeyan hiç olmazsa siyaseten kendilerine yardım etmekteği talep etmektedir." BOA, DH.EUM.5.Şb, 1/51/1.

38 Sebebi bilinmemekle beraber Mazhar Bey, Mösyö Sula için normalde Etiyopya resmî makamlarınca gerçekleştirilen resmî, askerî hoş geldin merasiminin gerçekleşmediğini ve bunu garipsediğini dile getirir. BOA, DH.EUM.5.Şb, 1/51/2.

dizi askerî malumat aktarılmaktadır. Henüz savaşa girmemiş bir Etiyopya söz konusu olsa da rapora göre bir müddetten beri Habeşistan Hükûmetince askerî hazırlıklara hız veriliyordu. Mazhar Bey duruma dair gözlemlerini şöyle aktarıyor;

“Bu durum İtalya, Fransa ve İngiltere Devletleri'nin dikkatlerini özellikle çekmiş ve edindiğim bilgilere göre başta İtalya sefiri Kont Kolla olmak üzere büyük devletlerin Addis Ababa'daki sefirleri ayrı ayrı Habeş Hariciye Nezaretine müracaatla görüşme talep etmişler, yapılan görüşmelerde de gerçekleşmekte olan askerî hazırlıkların nedenini ve neye yönelik olduğunu sormuşlardır. Habeş Hükûmeti bu askerî tedbir ve hareketliliğin kati surette Avrupa Devletlerine müteveccih olmadığını ve kendi iç meselelerinden ötürü gerçekleştiği cevabını vermekle iktifa etmiştir.”³⁹

Mazhar Bey, Ogaden'deki kabileler üzerine gerçekleşen harekâtın ihtimal ki bu cevaba/bir esas teşkil etmek üzere gerçekleştiğini belirtir.

Rapor şöyle devam etmektedir;

“Şimdilik Meskel Şenlikleri⁴⁰ vesilesiyle Ogaden mücadelatına fasıla verilmiş ve orada bulunan askerî birliklerden büyük kısmı Meskel merasiminde bulunmak üzere Harar'a getirilmiştir. Bu mücadelede Somalililerden bin beş yüz ve Habeş askerinden yüz kadarının hayatını kaybettiği ve Somalililerin kayıplarının büyük kısmı her muharebede alelade dört bin kurşundan ziyade cephane bulunmamasından kaynaklandığı...”

beyan ediliyor. Habeşilerin taarruz ettikleri kabileler arasında sadık aşiretlerden olduğu bilinen ve İslam ahalisi arasında pek muazzez addolunan *Şeyhaşa*⁴¹ cemaati de mevcuttur. Cemaat şeyhi durumdan şikâyetçi olmak üzere Harar'a gelmiş ve Mazhar Bey'i de ziyaret ederek haksız yere uğradıkları taarruzu şikâyet etmiştir.

39 BOA, DH.EUM.5.Şb, 4/10/3, 02 M 1333 / 20 Kasım 1914.

40 Meskel Günü, çok dindar oldukları bilinen Etiyopya Ortodokslarının “Gerçek Haçın Keşfedilişi Günü” olarak kutladıkları bir dinî bayramdır. Günümüzde tüm Etiyopya'da muazzam ilgi ve etkinliklerle kutlanmaya devam edilen Meskel gününün Ahmed Mazhar Bey'in 1914 yılı raporunda da görüldüğü üzere büyük bir insan hareketliliği ile kutlandığı anlaşılmaktadır. Daha fazla bilgi için bk. Steven Kaplan, “Finding the True Cross: The Social-Political Dimensions of the Ethiopian Mäsqäl Festival”, *Journal of Religion in Africa*, C 38/S.4, 2008, s. 447-465.

41 Guido Ambroso, *Clanship, Conflict and Refugees: An Introduction to Somalis in the Horn of Africa*, Brussels, 2002, s.13

Bu noktada Mazhar Bey daha evvel Avusturya'dan satın alınan dağ topraklarından bahsetmiş olmakla birlikte ilk defa daha ufak çaplı ve fakat daha büyük sayıda silah tedarikinden bahsetmiştir; "Hükûmet-i Habeşiyeye hayli zaman evvel Almanya'dan varid olup elân Cibuti'de alıkonulan on iki bin kadar mavzer tûfengi teşebbüsât-ı mahsusa icrasıyla oradan getirilmiş ve bin beş yüz kadarı meskel resm-i geçidinden evvel Harar'a vasıl olarak vali-i vilayetçe kıtaat-ı muhtelifeye tevzi" olunmuştur".⁴² İtilaf Devletlerinin Kızıldeniz'deki ablukası ve sıkı kontrollerine rağmen belgede belirtildiği üzere devletin getiremediği silahların "teşebbüsât-ı mahsusa" (özel teşebbüs) ile Harar'a ulaştırıldığı ve askerî birliklere dağıtıldığı bilgisi raporda dikkati çeken bir nokta olarak görünüyor.

Rapordaki bilgilere göre Harar Valisi Decazmac [Dejazmatch] Tafari'nin⁴³ bir müddet sonra askeriyeye beraber meçhul bir yere hareket edeceği tahmin ediliyordu ve Habeş yöneticileri bu hareketi adetleri olduğu üzere son derece gizli tutuyorlardı. Avrupalıların meşguliyetinden istifade ederek ya Somalililere karşı tesirli bir darbe vurmak için Ogaden'e yahut Lic Yasu'nun taç giyme meselesine son vermek için başkent Addis Ababa'ya gidecekleri zannolunuyordu. İkinci ihtimal daha kuvvetli görünmekteydi. Şayet Almanya bu dünya savaşında galip gelir yahut da İtalya Avrupa'da bir harbe girişirse Etiyopya civarındaki sömürgeleştirilmiş Afrika toprakları ve bilhassa Eritre'ye karşı bir harekâta girişme ihtimalinden dolayı bahsi geçen askerî hareketlilikler Batılı devletler için ciddi endişe kaynağıydı.⁴⁴

Mazhar Bey Harar'da Kasım 1914 itibariyle 25 bini aşkın Habeş askerinin her an silahlı bir şekilde hazır bulunduğunu belirtmektedir. Addis Ababa'da ve diğer vilayet merkezlerinde dahi Meskel münasebetiyle Habeş kuvvetleri sürekli içtimada tutuluyorlardı. Bu merkezlerdeki toplam silahlı asker sayısının 300 bin civarında olduğu tahmin ediliyor. Bahsi geçen askerlerin askerî eğitimleri pek zayıf ve gevşek olmakla beraber tıpkı bir çete hâlinde dolaşmakta ve açık buldukları dükkânlara girip cebren ve bedelsiz bir şekilde

42 BOA, DH.EUM.5.Şb, 4/10/2.

43 Raporda adı geçen ve o dönemde henüz Harar Valisi olan Dejazmach Tafari aslında geleceğin meşhur kralı Heile Selassie I'dir. Etiyopya 20. yüzyılının en önemli lideri kabul edilmektedir. Birçok Afrikalı için Afrika'yı Birleşmiş Milletler'de en güçlü biçimde savunmuş lider olarak kabul edilmektedir. Paolo Borruso, "Politics and Religion in Haile Selassie's Ethiopia", *International Journal of Ethiopian Studies*, C 7/S. 1 & 2, 2013, s. 101-124; ayrıca bk. Asfa Wossen Asserate, *King of Kings: The Triumph and Tragedy of Emperor Haile Selassie I of Ethiopia*, Haus Publishing, Chicago 2015.

44 BOA, DH.EUM.5.Şb, 4/10/2.

istedikleri eşyaları almaktadırlar. Öyle ki bu askerler az sayıdaki polise dahi ateş açmakta ve şehirde terör estirmektedirler; Mazhar Bey'in yorumuna göre hükûmet aciz bir seyirci vaziyetindedir.

11 Kasım 1914 tarihine geldiğimizde İttifak Devletleri yanında artık Osmanlı Devleti de Birinci Dünya Savaşı'nın bir parçasıdır. Ahmed Mazhar Bey bu durumun ilk acı gerçeği ile Harar telgrafhanesinde karşılaşmaktadır. Yazmış olduğu raporda "Osmanlı Devleti'nin harbe dâhil olması sebebiyle Harar Postahanesi doğrudan doğruya Osmanlı Devleti için mektup kabul edemeyeceğini ilan etmiş olduğundan bilvasıta gönderdiğim bir telgrafnamenin ikinci bir suretini de işbu arızamla beraber Cenevre Başşehbenderliği'ne gönderdim."⁴⁵ demektedir. Mazhar Bey ya kendi fikri ile zekice bir yol bulmuş ya da dönemin diplomasi dünyasında bu gibi yollar bilindik olduğundan böyle bir yol izlemiş görünmektedir; anlaşıldığı kadarıyla da izlediği yol başarıya ulaştırmıştır.⁴⁶

Ahmed Mazhar Bey'in 1915 yılı ve sonrasında da merkezle yazıştığını ve özellikle Birinci Dünya Savaşı'ndaki gelişmelere yönelik önemli öngörülerini içeren raporları vakitlice Bâbiâli ile paylaştığını elimizdeki arşiv belgelerinden görebiliyoruz. Savaşın başlaması ve ardından hem Etiyopya hem de savaşın genel gelişimi ile alakalı rapor ve yazışmaları bu çalışmanın kapsamı dışında tutarak, başka bir çalışmada Birinci Dünya Savaşı bağlamında değerlendirmek istiyoruz.

Sonuç

İtilaf Devletleri bu dönemde her kadar ortak hareket ediyor olsalar da İkinci Dünya Savaşı'nda ayyuka çıkacağı üzere İtalya önceden beri İngiltere ve Fransa ile tam anlamıyla aynı çizgide duramamıştı. Nitekim daha 1885 yılında Londra'daki İtalyan Elçisi de endişelerini İngiltere Hükûmeti'ne iletmış, bu noktada İngiltere'nin sıkı bir şekilde İtalya'yı desteklemesi gerektiğini, aksi hâlde Fransa'nın Harar üzerinden Batı Afrika'daki topraklarına ulaşmak ve Doğu-Batı Afrika arasında bir bağ kurmayı hedeflediğini, bunun da İngiltere menfaatleri için iyi olmayacağını belirtiyordu.⁴⁷

⁴⁵ BOA, HR. SYS, 2335/15/2, 9 Aralık 1914.

⁴⁶ Türkiye ile Etiyopya ilişkilerini alan bir çalışma için bk. Abu Muhammed Ali, *Etiyopya-Türkiye İlişkileri: Karşılıklı Şüphe ve Anlaşmazlıktan Karşılıklı Anlayış ve İşbirliğine*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2012, Ankara. s.130-131.

⁴⁷ Marcus, *age.*, s. 123.

Osmanlı İmparatorluğu'nun dönemin ismiyle Abissina'ya olan ilgisi 19. yüzyıl sonunda II. Abdülhamid Dönemi'ndeki olaylarla başlamış, İtalya ile savaşında Habeşistan'ın başarılı olmasından sonra daha da artmıştır. Kızıldeniz'in jeopolitik olarak önemini artırdığı bir konjonktür atmosferinde Osmanlı İmparatorluğu da buna bigâne kalmamış ve bölge ile olan ilişkilerini geliştirmiştir. Bu süreç bölgedeki Osmanlı tabiiyetindeki tüccar ve vatandaşların da talebi üzerine Harar Başkonsolosluğu'nun açılmasıyla taçlanmışır.⁴⁸ Bu noktada küresel ölçekli gelişmeleri takip eden Osmanlı İmparatorluğu'nun ortaya çıkan lüzum üzerine Başkonsolosluğu açtığını görüyoruz.⁴⁹

Başkonsolosluk ya da dönemin tabiriyle Başşehbenderlik açılırken ilk atanan Başşehbender Necib Hac Bey⁵⁰, Manila Baş Şehbenderliği'nin kapatılmasıyla Harar'a atanmış, lakin göreve başladıktan dört ay sonra vefat etmiştir. Bunun üzerine Tercüme Odası Mühimme Sabık Müdürü Ahmed Mazhar Bey, 8 Nisan 1913 tarihinde Harar'a tayin edilmiştir.⁵¹ Daha önce başşehbenderlik yapmış bir görevlisini ilk başşehbender olarak görevlendiren Osmanlı İmparatorluğu, beklenmedik kayıp üzerine de Tercüme Odası'ndan yine tecrübeli bir memurunu Harar'a atayarak yeni açılan misyona verdiği önemi göstermiştir. Onun tecrübesini raporlarında kullandığı dilin ağırlığından takip etmek de mümkündür.

Mazhar Bey, Harar'a tayininin ardından çok aktif bir diplomatik faaliyet sürdürmüştür. Özeldde Harar ve daha genelde Habeşistan'ı tanıma çabasına giren Mazhar Bey'in, yerel unsurları tanımak, onlardan bilgi toplamak adına da birçok faaliyeti sürdürdüğünü biliyoruz.⁵² Yine Harar'da Hilâl-i Ahmer Cemiyeti şubesinin açılması gibi önemli bir faaliyet de kendi döneminde hayata geçmiştir. Kendisi yereli iyi anlamaya çalışmış, bu noktada "mahrem" bilgi kaynaklarından aldığı bilgileri de doğru harmanlayarak hem merkezi vakitlice bilgilendirmiş hem de Prens Yasu⁵³ ve diğer yerel otoritelerle kurduğu sağlam ve güven temelli ilişki sayesinde Habeşistan'ın İtilaf Devletleri safına geçmesini engelleyerek büyük bir askerî diplomatik başarı göstermiştir.

48 Bk. Ek 1.

49 Başkonsolosluğun o dönemdeki bir görseli ile günümüzde çekilmiş görseli için sırasıyla bk. Ek 6 ve Ek 7.

50 Bk. Ek 2.

51 Bk. Ek 3.

52 Kenan Tepedelen, "Birinci Dünya Savaşı'nın Unutulmuş Bir Diplomatik Cephesi: Etyopya", *Belleten*, C 71/S. 261, Ağustos 2007, s. 745-756, s. 748.

53 I. Ahmed Hassen & Seyfettin Erşahin, "İhtidanın Bedeli: Etiyopya Kralı Iyasu Örneği (1913-1916)", *Journal of History Culture and Art Research*, C 7/S. 1, 2018, s. 740-751.

1916 yılında gerçekleşen hükûmet darbesinin ardından Mazhar Bey'in durumunun güçleştiğini elimizdeki yazışmalardan takip edebilmek mümkündür. Başkentle yazışmalarının da bir müddet kesildiğini, sonrasında Harar'a geçerek 1919 yılına kadar görevini Harar'dan yürüttüğünü de biliyoruz.⁵⁴ Bu kıymetli diplomatımız, 13 Ocak 1920 tarihinde Cibuti'de vefat etmiştir. Mezarının yeri bilinmemekte ve bulunması yönünde çalışmalar ilgili kurum ve kuruluşlarımız tarafından Cibuti makamlarıyla birlikte sürdürülmektedir.

54 Aralık 1853 tarihli Güney Nil Deltası'nı Gösteren Bir Haritada Habesha Abissina ve Harar bölgesini gösteren bir harita için bk. Ek 8.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bab-1 Ali Evrak Odası (BEO), 3522/264132; 4009/300629; 4161/312059.

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Beşinci Şube (DH. EUM.5.Şb), 1/51/1; 1/51/2; 4/10/2; 4/10/3; 2/3.

Dahiliye Nezareti Dahiliye Kalem-i Mahsus Evrakı (DH.KMS), 6/4.

Dahiliye Nezareti Sicill-i Nüfus Tahrirat Kalemi (DH.SN.THR), 47-26.

Dahiliye Nezareti Teşri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu Muamelat (DH. TMIK.M), 130/19/4.

Hariciye Hukuk Müşavirliği İstişare Odası (HR.HMŞ.İŞO), 53/11/4; 81/3/7-8-9

Hariciye Nezareti Londra Sefareti, (HR.SFR.3), 597/20.

Hariciye Nezareti Siyasi Kısım (HR.SYS), 2335/6; 2335/7/1; 2335/8; 2335/15/2; 2335/19/01.

Hariciye Nezareti Umur-ı Hukukiye-i Muhtalita Müdüriyeti (HR.UHM), 166/59; 144/3/7; 144/3/24-25-26.

Hariciye Sicill-i Ahval İdare-i Umumiyesi Müdüriyeti, (HR.SAİD), 22/8.

Haritalar (HRT.h), 109, 30 Ra 1270 / 31 Aralık 1853.

İrade Taltifat (İ.TAL), 493/35

İrade Hariciye (İ.HR), 428-37; 433-72

Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Evrakı (A.MKT.MHM), 544/16

Yıldız Hususi Maruzat, (Y.A.HUS), 518/72

Araştırma ve İnceleme Eserler

Ali, Abu Muhammed, *Etiyopya-Türkiye İlişkileri: Karşılıklı Şüphe ve Anlaşmazlıktan Karşılıklı Anlayış ve İşbirliğine*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2012, Ankara.

Altun, Esra, *1. Dünya Savaşı Yıllarında Habeşistan ve Habeşistan'a Yönelik Türk-Alman Faaliyetleri*, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2020.

Ambroso, Guido, *Clanship, Conflict and Refugees: An Introduction to Somalis in the Horn of Africa*, Brussels, 2002.

Agstner, Rudolf, "Lij Iyasu, the Austro-Hungarian Consul in Addis Abeba and the Cannon Deal of 1914", *The Life and Time of Lij Iyasu of Ethiopia: New Insights*, ed. Eloi Ficquet-Wolbert G. C. Smidt, LIT Verlag, Berlin vd. 2014. s. 115-120.

Asserate, Asfa Wossen, *King of Kings: The Triumph and Tragedy of Emperor Haile Selassie I of Ethiopia*, Haus Publishing, Chicago 2015.

Borruso, Paolo, "Politics and Religion in Haile Selassie's Ethiopia", *International Journal of Ethiopian Studies*, C 7/S. 1-2, 2013, s. 101-124.

Brhan, Heran-Sereke, "Like Adding Water to Milk: Marriage and Politics in Nineteenth-Century Ethiopia", *The International Journal of African Historical Studies*, C 38/S. 1, 2005, s. 49-77.

Chojnacki, Stanislaw, "Some Notes on Early Traveller to Ethiopia", *University College Review*, C 1/S. 1, 1961, s. 71-89

Çakar, Sinan, "Habeşistan İmparatoru II. Menelik'in Silah Taciri: Serkez Terziyan (1868-1915)", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi (MUTAD)*, S. VII, 2020, s. 287-312.

Çakılcı, Diren, "Yemen'i Payitaht'a Bağlamak: Yemen Vilayeti Telgraf Şebekesi ve Bağlantı Hatları", *Türkiyat Mecmuası*, C 32/S. 1, 2022, s. 61-92.

Demir, Uğur, "Haremeyn, Şam, Cidde, Habeş, Yemen, Hindistan ve Mısır ile İlgili Bir Takrir", *Osmanlı Araştırmaları*, S. 43, 2014, s. 301-339.

Desplat, Patrick, "The Making of a 'Harari' City in Ethiopia: Constructing and Contesting Saintly Places", *Harar, Dimensions of Locality*, ed. Georg Stauth, Samuli Schielke, Transcript Publishing, Bielefeld 2008.

Donzel, Emeri van, "The Turks of Habeş Eyaleti in a Yemenite Source, 1650", *CIÉPO: Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi VII. Sempozyumu Bildirileri*, haz. Jean-Louis Bacqué-Grammont-İlber Ortaylı-Emeri van Donzel, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1994, s. 309-315.

Dunn, John, "For God, Emperor, and Country! The Evolution of Ethiopia's Nineteenth-Century Army", *War in History*, C 1/S. 3, 1994, s. 249-277.

Erlich, Haggai, *Ethiopia and the Middle East*, Lyenne Rienner Publishers, Londra 1994.

Hassen, I. Ahmed-Erşahin, Seyfettin, “İhtidanın Bedeli: Etiyopya Kralı Iyasu Örneği (1913-1916)”, *Journal of History Culture and Art Research*, C 7/S. 1, 2018, s. 740-751.

İnbaşı, Mehmet, “XVIII. Yüzyılda Habeş Eyaleti ve İdarecileri”, *XVII. Türk Tarih Kongresi. Ankara-15-17 Eylül 2014, Kongreye Sunulan Bildiriler, IV. Cilt, II. Kısım: Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2018, s. 713-730.

Kaplan, Steven, “Finding the True Cross: The Social-Political Dimensions of the Ethiopian Mäsqäl Festival”, *Journal of Religion in Africa*, C 38/ S. 4, 2008, s. 447-465.

Kavas, Ahmet, “Osmanlı Devleti’nin Müslüman Harar Emirliği’yle Münasebetleri ve Hıristiyan Habeşistan (Etiyopya) İmparatorluğu ile Yakınlaşmasına Tepkisi”, *Pax Ottomana: Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*, ed. Kemal Çiçek. SOTA-Yeni Türkiye, Haarlem-Ankara 2001, s. 443-464.

Kılıç, Musa, “Filipinler ve Habeşistan’da İlk Daimî Osmanlı Temsilcisi: Manila ve Harar Başşehbenderi Necib Hac Bey (1871-1913)”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C 23/S. 2, 2022, s. 345-356.

Marcus, Harold G., “A Background to Direct British Diplomatic Involvement in Ethiopia, 1894-1896”, *Journal of Ethiopian Studies*, C 2/S. 1, 1963, s.121-132.

Melis, Nicola, “Some Italian Reports on the Red Sea and its Rivalry with the Ottomans (1899-1902)”, *Uluslararası Afrika’da Türkler Sempozyumu: Bildiriler*, haz. Ayşenur Şenel, Şükrü Çavuş, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2020, s. 243-264.

Mutahar, Najwa, *Doğu Afrika Sahillerinde Nüfuz Mücadelesi ve Osmanlı İmparatorluğu: Musavva Örneği*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2014.

El-Müeyyed, Sadık, *Habeş Seyahatnamesi 1904*, der. Mustafa Baydemir, Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999.

Nigusu-Yimer, Adem ve Chekole, Belay Beyene, “Ethiopia’s Relation with the Ottomans: From Hostility to Understanding”, *Kadim*, S. 3, Nisan 2022, s. 53-76, doi.org/10.54462/kadim.1039019, son erişim tarihi: 22.05.2022.

Orhonlu, Cengiz, “Osmanlıların Habeşistan Siyaseti: 1554-1560”, *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, C XV/S. 20, 1965, s. 39-54.

Orhonlu, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1996.

Osmanlı İdaresinde Sudan, yay. haz. Recep Karacakaya-Ali Osman Çınar vd., Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul 2013.

Smidt, Wolbert G. C., "Five centuries of Ethio-German Relations", *Ethio-German Relations*, ed. Philip Schauer-Dieter Klucke vd., Addis Ababa 2004.

Szelinger, Balazs, *A Short History of the Ethiopian-Hungarian Relations*, Budapest, AHU Hungarian African Knowledge Database 2012.

Tepedelen, Kenan, "Birinci Dünya Savaşı'nın Unutulmuş Bir Diplomatik Cephesi: Etyopya", *Belleten*, C 71/S. 261, Ağustos 2007, s. 745-756.

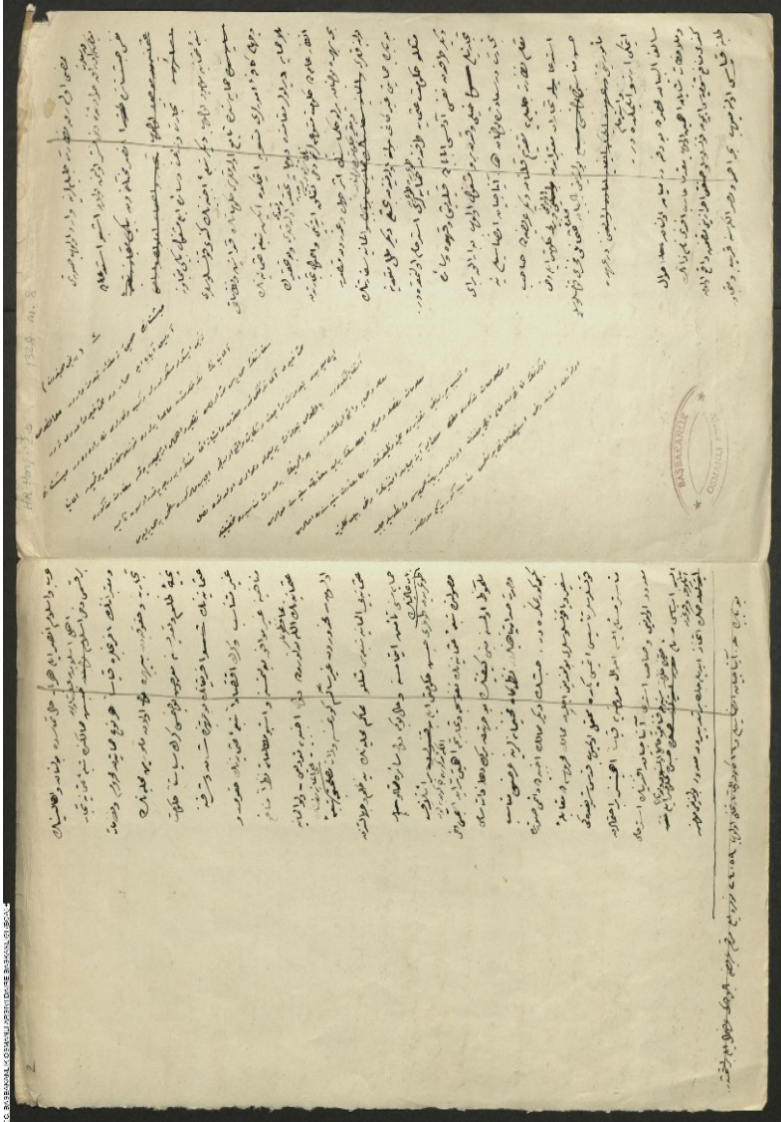
Yıldız, Fatma, "The Ottoman Empire as an External Actor and its Effect on Politics in Ethiopia from Emperor Tewodros to King Iyasu V", *Africana-İnnöü Üniversitesi Uluslararası Afrika Araştırmaları Dergisi*, S. 1, 2021, s. 173-192.

Yurdakul, İlhami, "Kudüs Deyrussultan Manastırı'nda Habeşlilerin ve Mısır Kiptilerinin Dini-Siyasî Nüfuz Mücadelesi", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C 1/S. 1, 2016, s. 198-237.

Záhořík, Jan, "Iyasu V of Ethiopia (1913–1916): Perilous Traitor or a True Modernizer?", *Acta Faculty of Philosophy of the University of West Bohemia in Pilsen*, S. 2, 2013, s. 124-136.

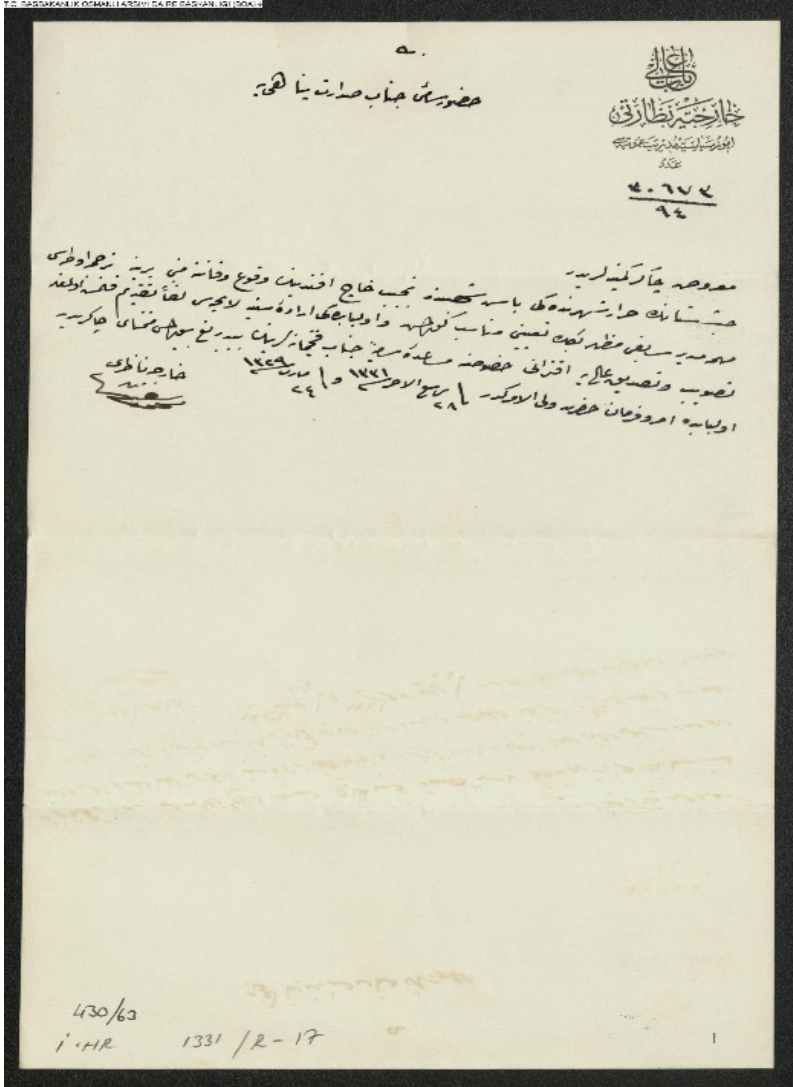
EKLER

Ek 1: 20 Ocak 1910 tarihli Habeşistan'a Konsolosluk Açılması Önerisi,

IR.HMŞ.İŞO.00053.00011.003

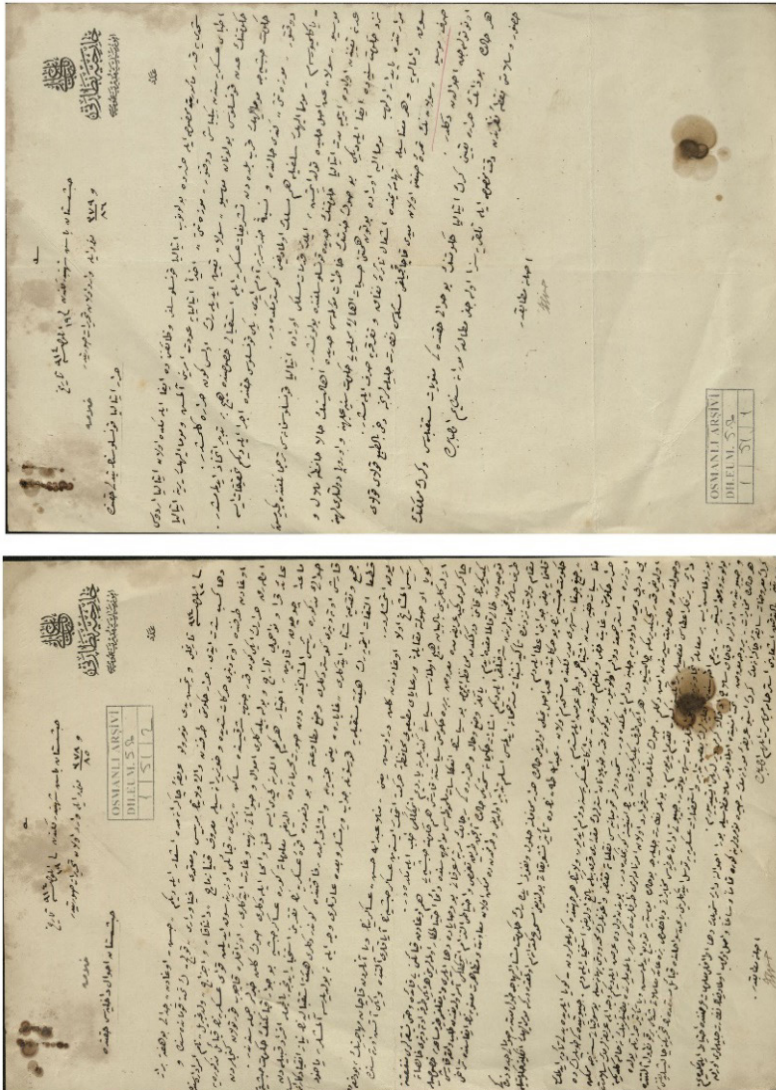
Ek 3: 8 Nisan 1913 tarihli Ahmed Mazhar Bey'in Tayin Kararı,

I.HR.00430.00063.001

Kaynak: BOA, İ. HR, 430/63, 29 R 1331 / 7 Nisan 1913

Ek 4: Ahmed Mazhar Bey'in 19 Eylül 1914 tarihli Genel Raporu,

Ek 6: Harar Konsolosluğunda Bayramlaşma Töreni
(Fotoğrafın tam ortasında Ahmed Mazhar Bey görülmektedir)

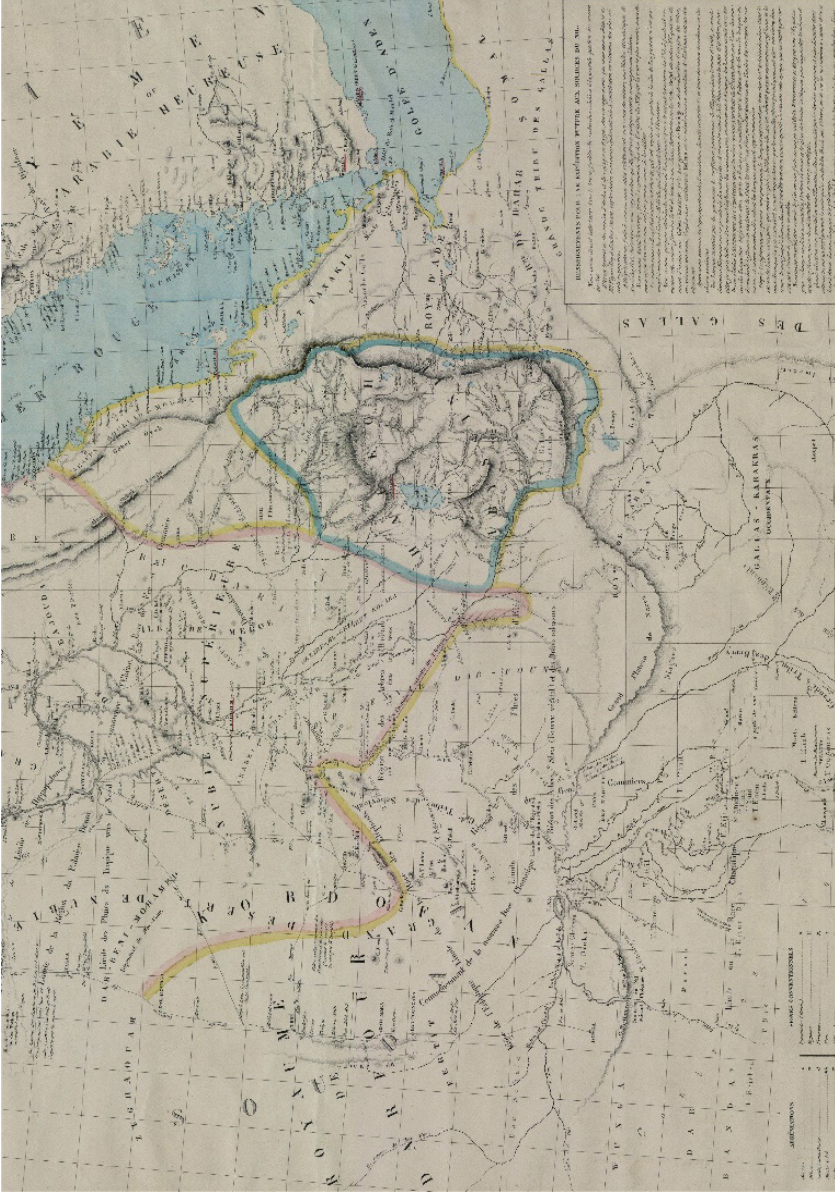
Kaynak: <https://www.tika.gov.tr> (erişim tarihi 14.04.2023)

Ek 7: Harar Başkonsolosluğu'nun güncel bir fotoğrafı,

Kaynak: Zafer Çınar şahsi fotoğraf arşivi.

Ek 8: Aralık 1853 tarihli Güney Nil Deltası'nı Gösteren Bir Haritada Habesha

Kaynak: BOA, HRT.h, 109, 30 Ra 1270 / 31 Aralık 1853.